

KUTUBXONA-AXBOROT FAOLIYATI TIZIM SIFATIDA RIVOJLANISHINING O'ZIGA XOSLIGI VA QONUNIYATLARI

Shoiraxon No'monovna To'ychiyeva
Qo'qon davlat universiteti

Annotatsiya: Kutubxona-axborot faoliyati tizimida rivojlanish qonunlari - bu kutubxonalar va axborot xizmatlarining samarali ishlashini ta'minlaydigan, ularning rivojlanishi va rivojlanishiga asos bo'luvchi qonuniyatlardir. Ushbu qonunlar, odatda, kutubxonalar faoliyatini tartibga solish va axborot tizimlarining faoliyatini rivojlantirishda yo'l-yo'riq ko'rsatib, resurslar, xizmatlar va texnologiyalarni qanday rivojlantirish kerakligini belgilaydi.

Kalit so'zlar: axborot, kutubxona, texnologiya, muassasa, innovatsion, resurs, qonun, boshqarish, foydalanuvchi, ehtiyoj

CHARACTERISTICS AND LAWS OF DEVELOPMENT OF LIBRARY- INFORMATION ACTIVITY AS A SYSTEM

Shoiraxon No'monovna Toychiyeva
Kokand State University

Abstract: The laws of development in the library-information activity system are the laws that ensure the effective functioning of libraries and information services, which form the basis for their development and advancement. These laws, as a rule, regulate the activities of libraries and guide the development of information systems, determining how resources, services and technologies should be developed.

Keywords: information, library, technology, institution, innovative, resource, law, management, user, need

Axborot-kutubxona muassasalarining innovatsion faoliyatini yuksaltirish maqsadida, foydalanuvchilar va aholi bilan ishlash, shu jumladan kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning zamonaviy usullarini tatbiq etish masalalarini e'tiborga olgan holda bugungi kunda O'zbekiston Respublikasining "Axborotlashtirish to'g'risida"gi, "Axborot-kutubxona faoliyati to'g'risida", "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi axborot-kutubxona faoliyatining qonunchilik va me'yoriy hujjatlari ishlab chiqarilgan.¹

¹ To'ychiyeva Sh. Kutubxonalarning innovatsion faoliyati / O'quv qo'llanma/. –Qo'qon.: "ART PRESS", 2023, 10-b. (109b)

2003-yil 11-dekabrda O'zbekiston Respublikasining 560-II sonli "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonun asosida axborot resurslari hamda axborot tizimi tashkiliy jihatdan tartibga solindi. Shundan so'ng, axborot-kutubxona muassasalari faoliyatida ham yangi innovatsion loyihalarning ishlab chiqarilishi, zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlanib borilish ishlari boshlandi. Soha rivoji uchun qator yangi me'yoriy hujjarlar ishlab chiqarildi.

2011-yil 13-aprelda O'zbekiston Respublikasining "Axborot-kutubxona faoliyati to'g'risida" Qonunida axborot-kutubxona faoliyati soha mutaxassislarining huquq va burchlarini mustahkamlash bilan birga ularning vazifalarini ham belgilab bergan. Qonunning 4-moddasida axborot-kutubxona muassasalari faoliyatining asosiy vazifalari belgilab berilgan. Ushbu vazifalar quyidagilardan iborat:

-Foydalanuvchilarning axborot-kutubxona resurslaridan foydalanishlarini ta'minlash;

-Foydalanuvchilarning intellektual, ma'naviy-axloqiy, bilim olish ehtiyojlarini qondirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

-Milliy madaniyatni tiklashga va yanada rivojlantirishga ko'maklashish;

-O'zbekiston xalqining tarixiy, ma'naviy-madaniy merosini saqlash;

-Yangi innovatsion axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida axborotkutubxona resurslaridan o'zaro foydalanishni ta'minlanish belgilangan.

Bundan tashqari, kutubxona-axborot faoliyatida ish samaradorligini oshirish, foydalanuvchilarga sifatli xizmat ko'rsatish uchun ham ayrim qonun-qoidalar asosida ishlash juda muhimdir, quyida vazifalarning asosiylari bilan tanishamiz:

1. Axborotning mavjudligi va kirish imkonidir, bunda kutubxona tizimi rivojlanishining asosiy vazifasi axborotning barcha foydalanuvchilar uchun mavjud va ochiq bo'lishini ta'minlab, yangi texnologiyalar va xizmatlar yordamida kutubxonalarga kirish imkoniyatlari kengaytiriladi, masofaviy xizmatlar joriy qilinadi.

2. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan kutubxona-axborot faoliyati ham raqamlashtiriladi. Ma'lumotlar bazalari, elektron kutubxonalar, virtual resurslar va onlayn xizmatlar joriy etiladi. Bu rivojlanish axborotning samarali saqlanishi va foydalanuvchilarga qulay tarzda yetkazilishini ta'minlaydi.

3. Resurslarni boshqarish va optimallashtirish natijasida kutubxonalar axborot resurslarini samarali boshqariladi va foydalanuvchilarga eng zarur materiallarni taqdim etadi, texnologik vositalar va tizimlar yordamida yangi axborot manbalari muntazam yangilanib turadi.

4. Kutubxona-axborot faoliyatining muvaffaqiyatli rivojlanishi foydalanuvchilar uchun yuqori sifatli xizmatlarni taklif qilishga bog'liq. Bu xizmatlar, ayniqsa, axborot qidirish, kitoblarni va boshqa materiallarni yetkazib berish, maslahat va qo'llab-quvvatlash kabi sohalarda yangilanib boradi.

5. Axborotning erkinligi va uning mualliflik huquqlarini himoya qilish jarayonida katta ahamiyatga ega. Kutubxonalar va axborot tashkilotlari axborotni qonuniy asoslarda taqdim etishga, shuningdek, foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilishga e'tibor berishiladi.

6. Kutubxona-axborot faoliyati rivojlanishining yana bir muhim vazifasi - bu axborot madaniyati va ta'limni rivojlantirish. Foydalanuvchilarni axborotga kirish va undan samarali foydalanish bo'yicha o'qitish, yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishga yordam berish, ularning axborotdan to'g'ri foydalanishlarini ta'minlash zarur.

Bu vazifalar kutubxonalarni huddi qonunidek qaralib ular kutubxona va axborot faoliyatining zamonaviy rivojlanishiga asos bo'ladi, qonunlar kutubxonalar va axborot markazlarining o'zgarishlar va yangiliklarga moslashuvchanligini ta'minlaydi.

Kutubxona-axborot muassasalarida boshqaruvchi va boshqariluvchi tizimlar mavjud bo'lib, ularning samarali faoliyat yuritishi muhim ahamiyatga ega. Bu tizimlar tashkilotning umumiy boshqaruv jarayonlarini tartibga solish, resurslarni taqsimlash va maqsadlarga erishish uchun zarur.

Boshqaruvchi tizim (Tashkiliy boshqaruv tizimi) Boshqaruvchi tizim - bu kutubxona-axborot muassasasi faoliyatini boshqaruvchi rahbari, nazorat qiluvchi va strategik qarorlar qabul qiluvchi tizimdir. U tashkilotning yuqori boshqaruv organlarini, rahbarlarni, direktorlarni va boshqa muhim tashkilot a'zolarini o'z ichiga oladi. Boshqaruvchi tizimning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Kutubxona yoki axborot muassasasining uzoq muddatli rivojlantirish rejalari va maqsadlarini aniqlash. Bu rejalashtirish kutubxona faoliyatining barcha yo'nalishlarini (masalan, resurslarni boshqarish, yangi xizmatlarni ishlab chiqish, foydalanuvchilarga xizmat ko'rsatish) o'z ichiga oladi.

- Kutubxona va axborot muassasasining moddiy va inson resurslarini samarali taqsimlash va ulardan optimal foydalanish.

- Resurslar, xizmatlar va jarayonlar bilan bog'liq siyosatlar va me'yorlarni ishlab chiqish, tashkilotning faoliyatini nazorat qilish va kerakli o'zgarishlarni amalga oshirish, innovatsiyalarni, yangi texnologiyalarni joriy etish va zamonaviy axborot xizmatlarini taklif qilishdir.

Boshqariluvchi tizim esa - bu kutubxona-axborot muassasasining xodimlari, ular kundalik faoliyatini amalga oshiradilar. Ularning tizimdagi vazifasi boshqaruvchi tomonidan belgilangan maqsadlarni amaliyotga tadbiq etish va kunlik faoliyatni samarali tashkil etishdir. Boshqariluvchi tizimning ham vazifalari mavjud bo'lib ular quyidagi asosiy ishlarni amalga oshiradilar:

- Kundalik ishlarni boshqarish va xizmat ko'rsatish: Kutubxona resurslarini (kitoblar, elektron manbalar va boshqa materiallar) taqsimlash, foydalanuvchilarni

qabul qilish, ularga xizmat ko'rsatish, kitoblarni qaytarish va yangilash. Foydalanuvchilarga kitoblar va axborot resurslarini taklif etish, maslahat berish, turli axborot xizmatlari ko'rsatish (masalan, qidiruv yordamida).

- Axborot texnologiyalaridan foydalanib resurslarni saqlash va yangilash: Axborot bazalarini yangilash, elektron kutubxonalar va onlayn xizmatlar yaratish, kutubxonaaxborot tizimlarini avtomatlashtirish. Kutubxona resurslarining holatini nazorat qilish, yangi materiallar kiritish va mavjud materiallarni yangilab borish.

- Xodimlarni boshqarish, ya'ni kutubxona xodimlari va ularning faoliyatini nazorat qilish, o'qitish, ma'lumotlarni yangilash va ish jarayonlarini yaxshilash.

Xulosa qildigan bo'lsak, boshqariluvchi tizimning faoliyati doimiy ravishda boshqaruvchi tizim tomonidan belgilangan strategiyalar va yo'nalishlarga asoslanadi. Boshqariluvchi tizimning to'g'ri tashkil etilishi kutubxona faoliyatining umumiy samaradorligini belgilaydi.

Boshqaruvchi va boshqariluvchi tizimlar o'rtasidagi aloqalar Boshqaruvchi (rahbar) va boshqariluvchi (xodimlar) tizim o'rtasi ma'lumot almashinuvi bajariladi, ya'ni, boshqaruvchi tizim doimiy ravishda boshqariluvchi tizimdan faoliyatga oid ma'lumotlarni qabul qiladi (foydalanuvchilarning ehtiyojlari, resurslarning mavjudligi, xizmatlarning samaradorligi, axborot texnologiyalarini o'z vaqtida joriy etish), shu asosda qarorlar qabul qilinadi. Bu qarorlar boshqaruvchi va boshqariluvchi tizimlarning samarali ishlashini ta'minlash uchun, ularni doimiy ravishda takomillashtirish, yangi innovatsiyalarni joriy etish va zamonaviy texnologiyalarni qo'llash kutubxona va axborot xizmatlarining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

Sohadagi rahbar va xodimlarning to'g'ri va hamjihat ishlashi kutubxona-axborot faoliyati tizim sifatida rivojlanishining o'ziga xosligi va qonuniyatlarini belgilaydi. Ular shundan iboratki, kutubxona va axborot muassasalarining ijtimoiy, madaniy va ilmiy jarayonlar bilan integratsiyalashuvi, ularning o'zgarishlarga moslashish va yangi texnologiyalarga javob bera olish xususiyatlari bilan bog'liqdir. Kutubxona-axborot tizimining vazifasi faqat axborotlarni yig'ish va saqlashdan iborat bo'lmasdan, balki ularni foydalanuvchilarga taqdim etish, ilmiy va madaniy merosni saqlash, ta'lim va ijtimoiy rivojlanishga xizmat qilishda katta rol o'ynaydi. Kutubxona-axborot faoliyatining tizim sifatidagi rivojlanishining o'ziga xosliklari kutubxona-axborot faoliyatining rivojlanishi ijtimoiy, texnologik va ilmiy jarayonlarga bog'liqdir.

1. Kutubxonalarning sosiy o'ziga xosliklari:

- Axborotning o'sish va rivojlanish sur'ati, bunda kutubxona-axborot faoliyati tizimining rivojlanishida axborot resurslarining doimiy o'sishi muhim ahamiyatga ega. Har yili yangi kitoblar, maqolalar, ilmiy ishlanmalar va raqamli axborotlar paydo bo'ladi. Bu o'zgarishlar kutubxonalarni yangilanishga va ularni foydalanuvchilar

ehtiyojlariga moslashishiga yordam beradi. Axborotning ko'pligi, turli xil shakllarini ishlab chiqish va saqlash kutubxona-axborot tizimlarining samarali ishlashini ta'minlashni talab qiladi.

- Texnologiyalarning integratsiyasi, ya'ni kutubxona-axborot faoliyatining rivojlanishiga yangi axborot texnologiyalarining tatbiq etish. Bu jaroyonda Internet, raqamli texnologiyalar, ma'lumotlar bazalari, elektron kutubxonalar va onlayn platformalar kutubxona tizimlarining rivojlanishida muhim rol o'ynaydi, chunki raqamli kutubxonalar va virtual kutubxona xizmatlari kutubxona-axborot faoliyatining eng asosiy rivojlanish yo'nalishlaridan biridir.

- Foydalanuvchilar ehtiyojlarini qondirish, yuqorida aytganimizdek, bugungi kunda kutubxonalar nafaqat kitoblar va jurnallarni taqdim etadi, balki foydalanuvchilarga bilim olish, o'qish va o'rganish uchun turli xil elektron resurslarni taqdim etadi. Foydalanuvchi ehtiyojlariga moslashish va ularni qondirish kutubxona faoliyatining tizim sifatida rivojlanishiga olib keladi.

- Ijtimoiy rolning o'zgarishi, bu vazifalar ham kutubxonalar nafaqat axborot manbalarini taqdim etuvchi joylar, balki ijtimoiy va madaniy integratsiyani ta'minlash, ta'lim jarayonlarini qo'llab-quvvatlash va jamiyatdagi axborot almashinuvini kuchaytirishga xizmat qiluvchi markazlar sifatida faoliyat yuritayotganligidan dalolat beradi. Bu ijtimoiy ehtiyojlarning o'zgarishi va yangilanishi zamonaviy kutubxonalarning barcha uchun manfaatli xizmat ko'rsatishiga bog'liqdir.

- Kutubxona-axborot faoliyatining rivojlanishiga globalizatsiya ham ta'sir qiladi. Hozirgi kunda kutubxonalar o'z faoliyatida xalqaro axborot tizimlari, global ma'lumotlar bazalari va axborot almashinuvini o'z ichiga oladi. Bunday global hamkorlik kutubxonalarga kengroq axborot manbalarini taqdim etishga imkon beradi va ularga yangi texnologiyalarni joriy etishda yordam beradi.

- Axborot madaniyati va axborot xizmati, jamiyatda axborotga bo'lgan talab va ahamiyat oshgani sari, axborot madaniyati va uning ishlatilishiga bo'lgan ehtiyojlar kuchayadi. Kutubxonalar foydalanuvchilarga axborotni qanday qilib samarali ishlatish, tahlil qilish va tasniflashni o'rgatish bilan shug'ullanadi. Bu esa axborotning to'g'ri ishlatilishi va jamiyatda axborot madaniyatining shakllanishiga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, kutubxona-axborot faoliyatining tizim sifatida rivojlanishi uning o'ziga xos xususiyatlariga va qonuniyatlariga asoslanadi. Bu jarayon ijtimoiy, madaniy va ilmiy ehtiyojlar bilan chambarchas bog'liqdir va axborot texnologiyalari, yangi axborot shakllarini joriy etish, foydalanuvchilarning ehtiyojlarini qondirish kabi omillarni bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Menejment nazariyasi: Darslik / Qosimova D. S. - Toshkent: «Tafakkur-bo'stoni». 2011. 336 b.
2. Олешук, В. А. Менежмент (краткий курс лекций): Учеб пособие/ В. А. Олешук.- Комсомолск-на-Амуре: ФГБОУ ВПО "Кнагту", 2014.- 120с
3. Менежмент тарихи: тадқиқотлар. стипендия: "ташкилот менежменти" мутахассислиги бўйича / Е. М. Коротков ва бошқ.; Е. М. Коротков томонидан таҳрирланган - М.: Infra-M, 2010
4. Лапйгин, Ю.Н. Ташкилотлар назарияси: тадқиқотлар. стипендия: "Ташкилотни бошқариш" мутахассислиги / Ю.Н. Лапйгин. - М.: ИНФРАМ, 2010
5. Литвак, Б. Г. менежмент бўйича амалий машғулотлар. Masterclass: тадқиқотлар. қўлланма . - М.: Ёаж "Иқтисодиёт" нашриёти, 2002 йил.
- 6.. “ELEKTRON KUTUBXONA MENEJMENTI” o‘quv-uslubiy majmua /Tuzuvchilar: M.A.Raxmatullayev, S.R.Arakelov, O.Ishniyazov Taqrizchi: TATU, AKT bo‘yicha maslahatchi prorektori, Janubiy Koreyalik mutaxassis Li Chul Su, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti.-2016.-104b
7. LIBRARY SYSTEM AND MANAGEMENT. LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE. 264-276.
8. Mannonov Yusuf Otaxanovich. Kutubxona faoliyati menejmenti madaniyatining asosi elementlari. INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE GLOBAL SCIENCE. 2022 Boston, USA 102-bet.
9. Menejment va biznes asoslari: S. G‘ulomov tahririda.-T.: Mehnat, 1917-352 bet.
10. Malikov, T., Olimjonov, O. Moliyaviy menejment.-T.: Akademiya, 1999.-193b.
11. Davlatov S., Nosirov O‘., Berdiyeva Z., O‘rozov A. Kutubxonashunoslik /O‘quv qo‘llanma.-Toshkent: 2021-y.-443b.
12. To‘ychiyeva Sh. Kutubxonalarning innovatsion faoliyati / O‘quv qo‘llanma/. -Qo‘qon: “ART PRESS”, 2023.-109 bet.
13. Turgunbaev, R. (2025, November). CULTIVATING MACHINE LEARNING PROFICIENCY IN GRADUATE ACADEMIC PROGRAMS. In International Conference Platform (No. 5, pp. 44-51).
14. Turgunbaev, R. (2025). Enhancing student understanding of artificial intelligence through practical neural network applications. Academic Journal of Science, Technology and Education, 1(6), 36-40.